

УДК 111:165.62:17

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v037.2022.7>

О. О. Дольська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРО ОСНОВИ МОРАЛІ, АБО ПРО «НЕЗЛАМНІСТЬ» МЕТАФІЗИКИ

Постановка проблеми. Починаючи з філософії Античності в етиці були розроблені її основні позиції (Аристотель), доба Модерну сприяла оформленню основних її ідей (Кант, Мілль тощо), підставами якої стала ідеологія Просвітництва (звернення до ідеї *Cogito*). Багато хто з представників філософської думки критикують нормативності Модерну з ідеологією Просвітництва (наприклад, А. Бадью «Етика. Нарис про свідомість зла»). Є й ті, хто нагадує про роль традиції в цьому питанні (наприклад, А. Макінтайр). Багато хто вимагає розробити нову практичну філософію (як приклад можна було б привести екзистенціальну філософію). Все частіше виникає бажання розібратися із питанням обґрунтування вчення про мораль, яке водночас було б і вченням про буття, і частиною метафізики. На наш погляд, останні розробки у феноменології розширюють горизонти розуміння підґрунтя моралі, пропонуючи на розсуд філософів роздуми про розширене розуміння раціональності і про актуальність метафізики.

Аналіз публікацій. Є дещо, що поєднує усіх, хто розмірковує над питанням етики і моралі: з часів Аристотеля моральна стратифікація буття є похідною чи вторинною відносно метафізичної номенклатури. Це означає, що саме метафізика і забезпечує моральному суб'єкту той тип класифікації його буття, існування, за яким стає можливим здійснення з його боку власної моральної рішучості. Це стає зрозумілим, бо «етика не здатна створювати на основі власних ресурсів порядок необхідної для неї нормативності». Теза означає, що метафізика первинна по відношенню до етики. Але як бути із тим, що до метафізики останнім часом незрозуміле відношення, це по-перше, а по-друге, наскільки сьогодні дискурс метафізики є актуальним?

Досить часто ми чуємо про те, що посткласична філософія відкидає концептуальний апарат метафізики, але етика залишає за собою дві принципові позиції – звернення (або оперування) до трансцендентного і іманентного [1, с. 337]. Ми висуваємо тезу про те, що Традиція раціонального обґрунтування принципів метафізики залишається, але розширюються її горизонти за рахунок звернення до феноменології, бо саме вона розширює горизонти метафізики на ґрунті нової раціональності – тілесної.

В історії завжди активно застосовується ситуація міркувань опозиційного характеру, не минула вона і питання про перевагу трансцендентного або іманентного. Свого часу Дж. Агамбен зауважив, що сучасна філософія розвивається у двох напрямках, причому це виявляється, насамперед, у перегляді ідеї *Cogito* (критика суб'єкта йде саме у двох напрямках: одні апелюють до іманентності, інші – до трансценденції). Іманентність та її ціннісні напрямки представлені низкою філософських імен: Я. Буханен, Д. Сміт, Ф. Ніцше, Ж. Делез, М. Фуко. Але і звернення до перспектив трансценденції також активно використовують у своїх філософіях Т. Кассиль, Ж.-П. Сартр, Е. Левінас, Ж. Дерріда. «Проте є і третій шлях побудови філософських проектів та перспектив: Берн Г., Лавлор Л. вважають, що іманентне та трансцендентне вступають у складні відносини, які неможливо розвести» [1, с. 362].

Мета. За результатами останніх досліджень у феноменології показати, на ґрунті чого розширився інструментарій її сучасного етапу, як він вплинув на розуміння основ моралі та етики, що побічно дає можливість обґрунтувати «незламність» і актуальність метафізики для сьогодення.

Основний матеріал.

Становлення моралі в епоху Модерна. Зосередимося на принципах метафізики і на раціональному обґрунтуванні норм моралі, бо, на наш погляд, ці два аспекти пов'язані між собою. Якщо говорити про корені ідеології Модерна, то це епоха раціонального дискурсу, і мораль «випестували» та обґрунтували представники раціональної філософії (навіть якщо ми говоритимемо про роль емпіричних настроїв того часу, про їхню роль у формуванні науки, освіти, все одно це був за характером та вимогами і суспільства, і філософських думок суто раціональний дискурс, в якому розум, раціоналізм зіграв колосальну роль в оформленні істин та норм). Як не згадати про те, що філософський раціоналізм сходить до Античності. Вперше обґрунтування теми Краси і Добра (Краса і Добро є доцільністю, а справжнє знання є достатньою умовою етичної поведінки) розпочав Платон у діалозі «Банкет», де Ерос розуміється як самозабутнє прагнення до трансценденції. Це прагнення виявляється нереалізо-

ваним, але вже в самому прагненні є причетність до неї, яка буде відточеною у вченні Платона про ідею як справжню субстанційну реальність, також у вченні Аристотеля про космічний розум як універсальну умову буття і мислення тощо.

За часів Модерна Р. Декарт, починаючи прозору розмову про те, що норми і цінності утворюють складну багаторівневу систему нової епохи, обґрунтовуючи їх суто раціонально (нагадаємо, що етика ще з Р. Декарта зазнала критики з боку розуму: Декарт вважав, що совість і сором є лише афекти, а Б. Спіноза совість розцінював як погані афекти). Але основну інтригу у розумінні моралі задав І. Кант. Він аналізував і розцінював дії людини як дії Робінзона. Він був не поодиноким фігурою, який вдався до саме цього образу. Треба нагадати відому роботу Ж.-Ж. Руссо про Еміля («Еміль, або Про виховання»), який теж немов би був поодиноким фігурою і над яким немов би ставився експеримент. Досліджуючи совість, Кант обмірковував її прояви тільки раціонально, відштовхуючись від трансцендентного і водночас наслідуючи християнську традицію. Недарма він порівнював совість із «внутрішнім судилищем», уявляв її інтелектуальним актом і підкреслював роль розуму в цьому процесі: «розум людини змушує це робити хіба що з наказу якогось іншого обличчя» [4, с. 377]. Під іншим обличчям він розумів суддю совісті (Бога), а саму совість уявляв як суб'єктивний принцип.

Нагадаємо, що метафізику неможливо вивчати без її основних принципів – іманенції та трансценденції. Вони є базовими взагалі для західної філософії, за рахунок яких вибудовуються її теоретичні та методологічні рамки. Принципи *трансценденція* і *іманенція* є центральними точками обґрунтування метафізики і завжди присутні в трьох головних розділах філософії: теорії свідомості, онтології та епістемології [1, с. 337].

Сучасні трансформації моральної реальності. У ХХ ст. сама мораль починає відчувати на собі такі ж самі процеси, що і само суспільство. Є різні висновки і підходи до цього питання. Наприклад, якщо спиратися на процедурний підхід, який пов'язаний із публічним характером етики, то етику часто називають суспільною, а мораль – публічною. Про такі її розуміння можна знайти у книзі американського професора А. Апфельбаума «Етика для супротивників». Можна також нагадати про процеси секуляризації сучасності, але вони не є простими за своєю суттю. З одного боку, йде процес секуляризації («Бог помер»), і необхідно згадати ідеї Ф. Ніцше про людське ставлення до моралі та ролі волі у цьому процесі (воля до життя). З іншого – вона все більше соціалізується і схиляється у бік моралі індивідуалізму. Недарма З. Бауман написав про можливість досягнення благополуччя за рахунок інди-

відуальних характеристик, що спричинило рух до моралі утилітаризму. І хоча корені останнього ми знаходимо у ХІХ ст. (І. Бентам, Дж. С. Мілль, Г. Сиджвік), утилітаризм завдячує і ХХ століттю, бо мав свої потужні кроки у ньому, аж поки Дж. Роулс не висунув проти цієї форми моралі аргументи, розробивши версію справедливості для неоліберального суспільства. Є ще одна позиція в аналізі моральної розхитаності, яка нагадує позицію утилітаризму, але вже іншого характеру. Це утилітаризм ХХІ століття, який має суто прагматичний характер і в якому поєднуються непоєдане – користь та мораль. Така нова норма моралі має суто інструментальний характер (виникає питання: не перетинається побічно така мораль із думкою М. Горького про інструментальний розум?). Вона найчастіше стала проявляти себе в умовах глобалізованих процесів за умов втрати національних особливостей. Цей процес іноді стає просто парадоксальним за характером (наприклад, в країнах Європи стають необхідними «європейські цінності»).

Дехто висуває ідею про необхідність іншої моралі, відмінної від моралі Просвітництва, і прив'язують цей процес до загального питання про необхідність, потрібність іншої практичної філософії. Тут може стати у якості прикладу філософія вчинку М.М. Бахтіна. Остання є вченням про мораль, але і водночас є вченням про буття. Власний спосіб існування порівнюється і орієнтується на Іншого (на аналогічних позиціях стоять Е. Левінас, П. Рікьор, В. Малахов та інші, це також основна ідея екзистенційної філософії). Треба зауважити, що така позиція радикально відрізняється від класичної парадигми європейської моральної філософії, заданої Аристотелем, де моральна стратифікація буття є похідною чи вторинною відносно його метафізичної номенклатури.

Свої особливості у розуміння моралі (і це стало свого роду точкою неповернення) «внесло» суспільство споживання: цей бік обговорення зводиться до того, що в суспільстві починають активізуватися різні за характером соціальні системи, тому і моральні якості, цінності обґрунтовуються логікою прийняття рішень, логікою поведінки у соціальних системах. Це приводить до того, що в суспільстві йдуть процеси диференціювання не тільки в групах людей, але і в самій моралі. До цієї позиції додається ще і таке явище, як плюралізм поведінки, що тягне за собою наявність таких форм моралі, як стандарти поведінки у певних умовах, комунікаційних відносинах, так званої «корпоративної» етики, професійної етики тощо. За таких «трансформацій» мораль спускається з належного рівня суцього, відходить від так званої вертикальної висі, яку вимагала метафізика з ідеєю трансцендентного (свого часу досить часто писалося про вертикально-горизонтальну

схему розвитку культури, чим підкреслювалася глибина трансцендентного). Результатом такого процесу став вислів: «Ми живемо у світі множинності моральних нормативів».

Ось чому питання трансформації моралі виводить нас до питання метафізики: саме остання забезпечує моральному суб'єкту ту топологію його існування, в якій можливе здійснення ним власної моральної рішучості. Повторюємо, що метафізика первинна по відношенню до моралі (етики), подібно до того, як мораль первинна по відношенню до людини як суб'єкта моральної дії. Якщо нехтувати цією тезою, то є можливість опинитися у пастці вседозволеності, розбещування людського ества, а це вже шлях до етичного нігілізму. На наш погляд, всі ці події можна зв'язати в один міцний вузол, бо ми маємо збіг таких фактів, як криза етики епохи Модерна (Ю. Габермас), криза метафізичної картини світу (П. Слотердайк, О. Дольська), криза сучасної свідомості як результат попередніх двох криз. А це вже є свідченням того, що моральне ставлення до світу, здатність до його трансцендування (мається на увазі здатність перевершувати межі своєї емпіричної природи, більш глибоко оцінювати будь-який бік повсякденності, відчувати смак зосередженості на вертикальній висі покрокового духовного зростання тощо) «почало» шлях до його нівелювання.

Такий поворот (або його початок) вже відбувався у філософській антропології на рубежі XIX і XX ст., коли йшлося про надмірність бажань «низького рівня» життя, дистанціювання від власного тіла, небажання замислюватися про соматичний характер екзистенційного людини тощо. Наприкінці XX ст. представники постмодернізму показали, що іронічне ставлення філософії до світу без жорсткого смислового закликів та орієнтуру на культуру трансцендентного фіксується як ущербне. Несподівано феноменологія наприкінці XX ст. і на початку XXI підкреслила роль чуттєвого, роль почуттів, які не змінюють пафос філософії, а задають їй бонуси з метою виходу на більш широкий погляд на буття, створюючи об'ємний характер бачення останнього: чуттєве (тілесність) і розум (інтелект), а також простір (характер життя, жести, традиція) нагадують про драматичність відсутності трансцендентного фундаменту.

Природа людини завжди формується під тиском, як іманентного, так і трансцендентного. І метафізика зі свого особистого багажу, зі своїх ресурсів дає можливість людині вибрати потрібні інструменти, на ґрунті яких пройдуть процеси вдосконалення чи перевершення власної природи. Цей процес супроводжується нормативною базою моралі і моральної свідомості (а йдеться про морального суб'єкта як емпірично суще), які опиняються зовсім в іншому середовищі, де присутні значення інших цінностей. Останні мо-

жуть здаватися істинами «низького» життя, позаморального життя, але ж з окрасою людського уподобання і з силою і потужною енергією. Таке зауваження ставить перед нами питання про роз'яснення смислового контексту цих інструментів і, головне, про ідеали Просвітництва (епоха Модерну): чи можлива їхня трансформація, чи потрібно розхитувати ці ідеали, або треба їх тільки критикувати, чи може йдеться про відшліфування нових. Нагадуємо: Просвітництво виходило з ідеалу накопичення знань, реалізації дій та бажань, обґрунтування яких (у тому числі і моральних норм) здійснювалося на ґрунті звернення до *Cogito*. Вважаємо, не треба відмовлятися від усіх ідеалів Просвітництва, незважаючи на те, що є підстави для їхньої критики.

Розмова про три основні площини, де розгортається метафізика, дасть можливість відчувати роль феноменології у питанні про трансцендентне і іманентне. У традиції філософії суб'єкта термін *іманенція* позначає сферу буття суб'єкта, прикладом цього можуть стати роботи Ж. Дельоза («Іманенція: життя») і Дж. Агамбена («Абсолютна іманенція: життя»). А *трансценденція* – сферу, що виходить за рамки світу суб'єкта, де прикладів чимало (Кант, Гегель, Гуссерль, Гайдеггер, Сартр, Левінас, Ніцше, Фуко, Дерріда тощо). Друга сфера – онтологія. І тут в центрі уваги філософів опиняються такі питання, як деконструкція метафізики, чи оновлення метафізики, розробка понятійного апарату, чи робота з концептами тощо (Кант, Гегель, Гуссерль, Гайдеггер тощо). Хтось критикує метафізику, хтось встає на шлях її оновлення, хтось виступає за її лібералізацію і плюралізацію, але тема метафізики є центральною. Третя сфера – це епістемологія. Тут головним критерієм пізнання виступає досвід, і ми хочемо привести у якості прикладу цитату І. Канта, який пише ясно і прозоро про такі складні речі: «Основоположення, застосування яких залишається в межах можливого досвіду, ми називатимемо іманентними, а ті основоположення, які виходять за ці межі, ми називатимемо трансцендентними» [4, с. 338]. Кант для більшого розуміння використовує метафоричний образ острова. Область розуміння, за Кантом, є маленький острів, що символізує іманентне, а «океан навкруги нього – це трансценденція» [4, с. 330]. За думкою відомого фахівця з трудів І. Канта Х. Файхінгера, трансценденція має тут подвійне значення: «те, що переступає обсяг досвіду, і те, що лежить за рамками його змісту. Перше є пізнанням понадчуттєвого; друге – пізнанням з чистого розуму, отже, пізнанням апріорним» [14, с. 468].

Після І. Канта тема роздумів про мораль розширюється і переходить спочатку до феноменологічного аналізу (Гуссерль), а потім – до онтології (Гайдеггера), і ось вже вся сучасна філософія саме

про це, але хтось із філософів ставить наголоси на трансцендентному, а хтось – на іманентному. На наш погляд, це і підкреслює загальних рух філософії із виходом на метафізику.

Феноменологія про інструментарій моралі. Феноменологічна етика загострена як проти жорсткого догматизму класичної етики (зокрема раціоналістичного апіоризму Канта), так і проти утилітаристського релятивізму. Вона виходить з того, що мораль та її цінності є об'єктивною структурою (світом цінностей), яка дана людині в безпосередніх актах її чуттєвого буття. На відміну від раціоналізму, який «бачив» у чуттєвому і в почуттях вираз суб'єктивності, феноменологія розглядає акт відчуття як спосіб пізнання цінностей. Дамо цитату Е. Гуссерля про роль чуттєвого у житті людини (для чуттєвого він вводить термін «неактуальності»): «Для всіх подібних переживань вірно те, що актуальні з-поміж них оточуються «ореолом» неактуальних; потік переживань не може складатися із суцільних актуальностей. Саме останні у найширшому своєму узагальненні, що ще належить продовжити з виходом за межі кола наших прикладів, і у своєму контрастному зіставленні з неактуальностями, і визначають чіткий зміст виразу «*cogito*», «я усвідомлюю щось», «я здійснюю акт свідомості». Щоб різко відмежувати це тверде поняття, ми залишимо його виключно для Картезієвих *cogito* і *cogitationes*, за винятком тих випадків, коли будемо явно вказувати модифікацію, доповнюючи словом *неактуальний* і т. і.» [2, книга 1, розділ 1, параграф 35].

Ми бачимо, що за Е. Гуссерлем повний смисл буття ховається у нереклексивних формах людського життя, які недоступні людському розуму. Він розхитує дискурс *Cogito* і підводить метафізику до покажчиків нового шляху філософії, де в центрі опиниться трохи пізніше онтологія не суб'єкта, а онтологія людського буття. Якщо І. Кант оперував терміном «трансцендентальна апперцепція», то для Е. Гуссерля стає активним термін «життя-в-горизонті» (вони обоє схожі за ідеєю об'єктивації). У Е. Гуссерля егоїстичний суб'єкт переживання конститується як світська істота і як тілесна особистість у світі, тобто Его отримує відчуття об'єкта і реальності, яка переживається ним. «Під переживаннями в гранично широкому значенні слова ми розуміємо все і всяке, що тільки знаходиться в потоці переживання, отже, не одні інтенціональні переживання, актуальні та потенційні *cogitationes*, взяті у всій їхній конкретизації, але і взагалі будь-які реальні моменти, що знаходяться в цьому потоці та її конкретних частинах.... Це ж правильно і щодо інших даних переживання, наприклад, про чуттєві емоції» [2, книга 1, розділ 1, параграф 36].

Методологія Е. Гуссерля поставила наголос на зовсім новому розумінні реальності: вона під-

креслює, перш за все, нове відношення до чуттєвих можливостей, до тілесного. Нагадаємо метафізичний висновок Р. Декарта: «Я – той, хто має сумнів, – аж ніяк не є тим, що я називаю власним тілом. Більш того, я аніскільки не знаю, чи маю я якесь тіло...тому, що я можу в цьому сумніватися...Я існую, але одночасно не є тілом... Моїм я повинно вважатися щось нечуттєве, хоч я раніше був переконаний, що моє Я – це тіло» [3, с. 169]. Сара Хейн мaa, працюючи над довідником з історії феноменології (головний редактор Dan Zahavi, Оксфорд), ставить наголоси саме на тілесному як новому інструменту у філософії Е. Гуссерля: «Головним результатом Гуссерля є теза про те, що живе тіло має кілька пов'язаних, але різних почуттів у нашому досвіді, і що деякі з цих почуттів є вирішальними для конституції інтерсуб'єктивності та всього, що залежить від інтерсуб'єктивності. Живі тіла здаються нам не просто біологічними організмами, а і даються нам як практичні інструменти, засоби спілкування, емоційні вираження та самі наші засоби сприйняття навколишнього середовища та дії на нього» [9]. Отже, чуттєве, тілесне входить до інструментарію методології Е. Гуссерля.

Цікавими є в цьому контексті відкриття в квантовій фізиці з її висновками про особливу роль спостерігача. Поки ще не зовсім зрозумілими виступають його здібності, але те, що змінюється структура наночастинок – це вже факт. Може, якщо йдеться про реальну людину, слідуючи за своїми тілесними можливостями, людині підвладне побудова, конструювання, наприклад, якоїсь подієвості, події. Це питання майбутнього. Ймовірно, щоб говорити про це, треба розібратися з новими вібраціями людини, вібраціями на більш високих частотах, а для цього повинна змінюватися хімія людини, її морфологія і психофізичні характеристики. В роботі «Ідеї II» Е. Гуссерль розрізняє два дуже різних типи цілих: живу істоту як психофізичну сполуку і живу істоту як виразника єдності духу та чуттєвої матерії. Суб'єкт є живим еством як психофізичне поєднання, водночас він є і живим еством як виразник єдності духу і чуттєвої матерії. Знов процитуємо *Довідник з історії феноменології*: «Ми можемо сприймати тіло людини двома різними способами. Або живе тіло мислиться як фізична основа, що підтримує психічні стани, процеси і диспозиції і визначальна їх течія, або тіло сприймається як виразне ціле, що несе духовний зміст у всіх своїх частинах і частках. У першому випадку є базовий шар суто матеріального (фізичного, електрохімічного) буття, що діє незалежно від ментальної організації, характерної для вищого шару (шарів); у другому випадку у духовній організації цілого не можна виділити жодних суто матеріальних елементів чи складових» [9].

Живучі в інформаційних потоках, ми самі вибираємо той або інший вектор розвитку, і тіло в цьому процесі грає досить істотну роль. Чуттєвість і почуття формуються тілом, вони і задають метафізичні координати. Такі феномени, як любов, турбота, великодушність, своїм корінням сягають у тілесні практики. Тільки зараз філософія стала це «промовляти» вголос і звертати увагу на те, що «підказує» тіло. Про це пишуть представники сучасної феноменології. Недаремно, Постпросвітництво на протигагу Просвітництву (з його гімном Розуму) ставить акцент на гармонійній єдності Розуму і Чуттєвого, звертаючись до тілесного, до Тіла. Недаремно тема тілесної раціональності опинилася у фокусі досліджень сучасних науковців в останні десять років.

Продовжують теми Е. Гуссерля представники феноменології Е. Левінас, Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понті, М. Анрі та Ж.-Л. Маріон, на погляди яких вплинула французька історія філософії та науки, особливо нове прочитання Декарта, Паскаля, Мені де Бірана, Канта, Гегеля та К'єркегора. І не випадковими є їхні роздуми з урахуванням категорії Іншого. Особливого значення набувають категорії саме інтрасуб'єктивного характеру, такі як *довіра*, *добро*, *захист*, *подія* та інші, в яких маніфестується акт добра як дії. І це не випадково, бо тілесні можливості мають більш широкі горизонти: вони пов'язані не тільки з інтрасуб'єктивністю. Вольовий акт, спрямований на добро, за Е. Гуссерлем, є добрим не в силу природних підстав або інших, зовнішніх по відношенню до самого добра причин, він укладає добро в собі як ідеальний образ, що залишається завжди рівним самому собі незалежно від того, хто конкретно сприймає його у цьому змісті. Априорні, ідеально-об'єктивні цінності стають межею стійкого бажання і постають перед людиною як практичний імператив. І це не випадково, на наш погляд, феноменологія метафізику перетворила в спосіб, який можна вважати етикою конкретної людини і етикою принципів (які іноді мають і абстрактний характер, і все ж таки націлені на практичний результат для кожного представника людства). Проблема, що виникає при цьому, полягає в тому, щоб в акті оцінки висвітлити самі цінності в їх загальнозначущому змісті і щоб трансформувати їх об'єктивний порядок у життєве завдання.

Виникає питання: чому сьогодні філософія «заговорила» про бачення світу? *Visio* – наша здатність бачити, а отже, феноменологія, вийшовши на сцену філософії на початку ХХ ст., раптом «розкрила» перед нами обмеженість суто логічного (у значенні дискурсивного) сприйняття і опису світу. Щось трапилось, що змогли озвучити філософи і науковці майже через сто років. Свого часу В. Гейзенберг, прийшовши до університету відкривати закони фізики, отримав іроніч-

ну відповідь: вже все відкрито. Але його відповідь шокувала: це закони нової фізики, фізики нової реальності. А для нової реальності потрібна не тільки нова метафора, але і нова сітка координат, нові інструменти, нова раціональність, тому що дискурсивної логіки вже не достатньо для її опису.

Про кінестетичний інтелект в сучасній феноменології. Особливу роль у розробці традиції недискурсивного знання зіграла послідовниця М. Мерло-Понті М. Шітц-Джонстон. Вона розгортає проект когнітивної значущості жесту, за силою та глибиною рівний інтелектуальній революції. М. Шітц-Джонстон запропонувала поняття *кінестетичного інтелекту*, активно ним користується і впевнена, що цей інтелект має людина і весь тваринний світ, який може рухатися і координувати свої рухи в просторі: «Ми не тільки прийшли у світ тих, хто рухається: ми прийшли у світ усього тіла. Рух заповідає нам усе тіло. Незалежно від того, яка частина рухається, все наше тіло залучено до його динаміки, навіть у такі, здавалося б, прості рухи, як відкриття та закриття очей, поворот голови, удар ногою, плач тощо» [12, с. 51–68]. На її думку, активність чуттєвого, його динаміка становлять основу когнітивної карти людини. І. Сироткіна розвиває тему кінестетичного інтелекту та стверджує, що рух здатний виробляти тілесне знання – практичне знання, «знання як», на відміну від вербалізованого та формалізованого «знання що»: «Кінестетичний інтелект притаманний всьому, хто рухається – не тільки ми такі розумні, а й тварини розумні, і лише з тієї причини, що просто можуть рухатися і координувати рухи. Йдеться про дискурсивне знання, здобуте завдяки слову та недискурсивне знання, тобто про знання, здобуте за допомогою тіла» [6].

Продовжуючи тему ролі чуттєвого для людини, Дж. Лаклофф та М. Джонсон (фахівці в області когнітивістики) висувують такі головні тези: мислення за природою має тілесне забарвлення, думки формуються здебільшого на ґрунті несвідомого, а абстрактні поняття в основному мають «тілесне забарвлення». Ідея того, що тіло має безпосередній вплив на формування думок, реалізується при допущенні, що мозок отримує інформацію від тіла. Тіло людини визначає комплекс фундаментальних просторових відносин, використовуваних не тільки в процесі самоорієнтації, але і в процесі сприйняття просторових відносини між об'єктами. Опис тіла та наші уявлення, розуміння, складність роздумів формується за рахунок системи ментальних образів і моторики. Тіло і сенсомоторна система є ключовим компонентом концептуальної схеми. М. Джонсон описує роль концептів простору (наприклад, «у», «через», «навколо» та ін.) і вважає, що з їхньою допомогою формуються «моделі-образи», які виникають із структур візуальної і моторної систем [11]. Питання про досвід

сприйняття та пізнання світу з урахуванням жести, з урахуванням тілесних детермінант зазвучало у нових контекстах (наприклад, Г. У. Гумбрехт філософією присутності спробував реабілітувати ефекти чуттєвої, тілесної присутності).

До цього треба додати ще і роботи представників постфеноменології. Як правило, це фахівці в області мистецтва, танцю, хореографії та спорту, тобто люди, які мають фах роботи з тілом, а в подальшому посилюють роздуми про нього своєю філософською освіченістю.

Традиція недискурсивного знання із зазначенням, що інтелектуальна чуттєвість веде до оформлення та легітимації нової раціональності, відкрила шлях до обґрунтування та значущості тілесної раціональності. «Тілесна раціональність – це нормативна інтерактивність, оформлення якої чітко диктується морфологією тіла та носить прикладний характер; спосіб до дії, орієнтований реалізацію «знань-як» і конструювання такого буття, у якому досягається кінцева реальність з допомогою тілесних можливостей. Тіло живе лише в тій реальності, яка можлива для тілесного функціонування живого організму. Інтерактивність тілесної раціональності навантажена емпірично та операційно, що фіксується певними способами діяльності. Тілесна (насамперед морфологічна) організація організму, структура та тілесні можливості формують смислові контексти навколишнього середовища, створюють «реальний» світ до свого реального існування та стають вирішальною детермінантою в організації життєдіяльності будь-якого організму» [7, с. 202]. На наш погляд, саме тілесна раціональність «створила» умови для основ етики, ключовими компонентами якої виступали довіра, турбота, альтруїзм. Розмірковуючи над цими складовими частинами, ми знову повертаємось до М. Шітц-Джонстон. Вона пов'язує їхнє розуміння з «людським досвідом як основоположним для розуміння людської моралі» [13] з турботою, і з раціональністю не тільки інтелектуальною, а і такою, що враховує особливості нашої фізичної будови. На її думку, людина як вид «змушена» була з потребою зіткнутися з такими феноменами (довіра, любов, ставлення до померлих тощо) і речами, які виступають корінням моралі. Вона намагається розібратися із феноменом довіри і впевнена, що для цього мають бути повністю прийняті до уваги людські почуття, а не просто людська раціональність. Для неї суттєве значення мають корені альтруїзму: «Альтруїзм – це приклад, парадигма аналогічної аперцепції: одна людина бачить, що маленькій людині потрібна допомога чи особливе звернення, як у грі; один індивід бачить, що інший агресивно переслідує іншого, то він починає клопотати за нього; і так далі. З урахуванням саме таких генеалогічних основ можна легко побачити, що альтруїзм є па-

радигмою осмислення, яке лежить в основі метафізичного досвіду турботи. Турбота та відданість добробуту інших людей, наприклад, для покращення їхнього життя, має на увазі розумні дії та поведінку» [13, с. 314].

Моральні конструкції етики стають практично моральними матеріальними речами, тобто наголошується на актуальності режиму видимості старої нової етики – етики Постпросвітництва. М. Шітц-Джонстон підкреслює значення чуттєвого та почуттів у «конструюванні» довіри, які оцінюються набагато вище, ніж довіра, «сконструйована» дискурсом мови. Тому вона і наполягає на новому розумінні раціональності, при цьому йдеться не про відмову від раціональності Просвітництва, а про її неповне розуміння сьогодні: «Як класична теоретична доктрина, раціоналізм розуміється як бачення і вірність раціональній людині, яка читає раціональність весвіту. Розуміння вузьке, тому що розумна людина сама має бути доведена до світла і раціонально досліджена. Фактично сфера раціональності набагато ширша. Таким чином, раціональність включає розуміння зв'язків, які пов'язують людей як у спільному людстві, так і в спільній істоті, як у спільній еволюційній спадщині, так і в спільному світі» [13, с. 303].

Ми жили у цивілізації сфери, яка, завдяки своїй тисячолітній історії, дала нам тривимірну сітку координат. Її осями були Доро, Зло, Боротьба. Зараз метафоричний образ сфери зруйнований і починає формуватися його інша геометрія і система координат (за П. Слотердайком, перед нами розгортається світ-піна, за Дольською О.О., – світ-стільників). На наш погляд, дивним є те, що пропонуються метафори із тривимірною системою координат. Вона задавалася Розумом, про це нам говорили Сократ, Платон, Аристотель, Декарт, Кант та інші, які і стали свого роду «батьками» ідеалів Просвітництва (найдосконаліша форма в природі – сфера, коло, тому логіка Аристотеля сформувалась під гаслами сфери-простору). Розум став символом цивілізації, уособленням сферичної свідомості, а дискурсивна логіка повинна була стати і стала центральним інструментом у процедурі обґрунтування облаштованості світу.

Але цю геометрію тривимірності треба посилити присутністю Іншого із рухом до трансцендентного, бо проблематика нового бачення світу починається саме із цієї сітки координат. Метафізика розширює горизонти, бо прив'язана до світу Іншого, в якому тілесне і Тіло по-новому розкривають змісти трансцендентного і іманентного. Ці дві позиції і задають систему координат нової реальності моралі. Обґрунтованість коренів етики, зв'язок метафізичного з матеріальністю речей стає оптимістичною опцією нашого минулого та нашого майбутнього, а нове розуміння раціональності вражає своєю простотою, логічністю та масштабністю.

Поворот до чуттєвого (*Sentio ergo sum*), на наш погляд, має активізуватися, і наше завдання – знайти рівновагу між *Cogito* і *Sentio*. Водночас ми підтверджуємо, що навик, здатні до критичного мислення, втратити не можна, а гасло «*Cogito ergo sum et Sentio ergo sum*», на наш погляд, буде набирати обертів і стане ідеєю сучасності» [10, с. 46].

Висновки. Сучасне суспільство демонструє «відхід» від традиційних цінностей, які є похідними з метафізичної традиції. Складається враження, що сучасна філософія відійшла від метафізичних роздумів, залишаючи людство на самоті із реальністю, не обмеженою виходом на трансцендентне. Цей факт все частіше попадає в поле зору сучасної філософії, що активізує питання про мораль, про значення і роль метафізики, про її існування і значимість в філософії.

За останні десятиліття дослідники багатьох дисциплін накопичували аргументи та докази для необхідності говорити про тілесну раціональність. Зокрема, останні роботи в феноменології дають можливість зосередитися на генезі не тільки метафізичної традиції, але і на формуванні моралі (виявилось, що іманентне тісно пов'язане з трансцендентним). Однак наслідки цих досліджень не увійшли в суспільну свідомість, і тому дуалізм розум / тіло все ще є живим твердженням, яке присутнє не тільки у думках людей, але і в роботах філософського характеру. І все ж таки його заперечення вже виявилось особливо яскраво у сучасній феноменології. Краса такого заперечення яскраво демонструється при зверненні та обґрунтуванні феномену тілесної раціональності. Остання дає можливість «розширити» значення раціональності як такої, що впливає на формування ідеології Постпросвітництва з рівним значенням дискурсивного та чуттєвого (*Cogito et Sentio*). Тілесна раціональність розширює значення таких категорій, як *тіло* і *тілесне*: тіло реалізує трансцендентні сенси буття, бо завдяки тілесному і через нього відбувається первинний процес включення людини в буття як живого ества.

Отже, феноменологія розкрила значення тілесної раціональності, визначилася з інструментарієм сучасної філософії, підтвердила практичність і сучасність філософії взагалі і ще раз підкреслила «незламність» метафізики.

Література

1. Азарова Ю.О. Деррида и Делез в современном дискурсивном поле: трансценденция versus имманенция. *Totallogy-XXI. Постнеклассические исследования*. № 30. Київ : ЦГО НАН України. 2013. С. 336–370.
2. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга первая. Общее введение в чистую феноменологию. URL: https://royallib.com/read/gusserl_edmund/idei_k_chistoy_fenomenologii_i_fenomenologicheskoy_filosofii_kniga_1.html#0 (25.08.2022).

3. Декарт Р. Разыскание истины посредством естественного света. *Сочинения в 2 тт.* Т. 1. Москва : Мысль, 1989. С. 154–178.

4. Кант И. Критика чистого разума. *Кант И. Сочинения в 6 тт.* Т. 3. Москва : Мысль, 1964. 799 с.

5. Кант И. Метафизика нравов. *И. Кант. Сочинения в 6 тт.* Т. 4. ч. 2. Москва : Мысль, 1965. С. 376–377.

6. Сироткина И. Человеческое движение: семиотический и феноменологический подходы, 2016. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/chelovecheskoe-dvizhenie-semioticheskiy-i-fenomenologicheskiiy-podhody/viewer>.

7. Dolska O., 2020. Time to think about bodily Rationality (the stands of the sporting events are empty!). URL: <http://dSPACE.lsu.lt/handle/123456789/78>.

8. Dolska Olga, Godz Nataliia. “Cogito ergo sum et sentio ergo sum”: Philosophical Reflections on Contemporary Education. Vol. 58 (2021): *Studia Warمیskie* 58 (2021). 189–203. (Web of Science CC). URL: <https://doi.org/10.31648/sw.7015>.

9. Heinämaa S. Embodiment and bodily becoming. *The Oxford Handbook of the History of Phenomenology*, ed. Dan Zahavi, Oxford: Oxford University Press, 2017. URL: https://www.academia.edu/32138386/Embodiment_and_bodily_becoming?email_work_card=title (28.08.2022).

10. Husserl E. Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy – Second Book: *Studies in the Phenomenology of Constitution*. Kluwer Academic Publishers (1989). 458 P.

11. Johnson, M. (2008). What Makes a Body? *The Journal of Speculative Philosophy*. 22(3). 159–169. January 2008. DOI: 10.1353/jsp.0.0046. URL: https://www.researchgate.net/publication/236769484_What_Makes_a_Body.

12. Sheets-Johnstone, M. Foundational Dynamics of Animate Nature. *Intercorporeity, Movement and Tacit Knowledge*, 2016. p. 51–68. DOI: <https://doi.org/10.14361/97838389435793-003>.

13. Sheets-Johnstone, M. *The Roots of Morality*. University Park, PA: State University of Pennsylvania Press, 2008. URL: https://dl.uswr.ac.ir/bitstream/Hannan/130902/1/Maxine_Sheets-Johnstone-The_Roots_of_Morality-Pennsylvania_State_University_Press%282008%29.pdf (21.02.2020).

14. Vaihinger H. *Kommentar zu Kant's Kritik der reinen Vernunft*. Bd. S- Aalen: Scientia Verlag, 1970. 347 s.

Анотація

Дольська О. О. Феноменологія про основи моралі, або про «незламність» метафізики. – Стаття.

Роль метафізики у сучасних реаліях проявляється по-різному. Якщо вона звертається до фундаментальних питань або вказує на шлях розвитку людини і виступає свого роду штурманом, який ставить у потрібний час вітрила для руху у напрямку розвитку та вдосконалення людства, то її роль безсумнівно значуща. Метафізика завжди багата на свої традиції, серед яких трансцендентному та іманентному відведена центральна позиція. Живучі в інформаційних потоках, ми самі вибираємо той або інший вектор розвитку, звертаючи увагу на ці категорії. Будь-які філософські роздуми завжди відштовхувалися від цих центральних

категорій метафізики, які прямо і побічно виводять нас до роздумів про мораль.

Сучасне суспільство демонструє «відхід» від традиційних цінностей, які є похідними з метафізичної традиції. Цей факт все частіше попадає в поле зору сучасної філософії, що активізує питання про мораль, про значення і роль метафізики, про її існування і значимість в філософії. Складається враження, що сучасна філософія відійшла від метафізичних роздумів, залишаючи людство на самоті із реальністю, не обмеженою виходом на трансцендентне. Феноменологія, її сучасні представники занурюються у глибину пошуків коренів моралі, спираючись на свій категоріальний апарат, підкреслюючи, що і чуттєвість, і почуття в цьому процесі грають істотну роль.

Останні роботи у феноменології дають можливість зосередитися на тілесній раціональності і кінестетичному інтелекті, на генезі не тільки метафізичної традиції, але і на формуванні моралі (виявилось, що іманентне тісно пов'язане з трансцендентним). Однак наслідки цих досліджень не увійшли в суспільну свідомість, і тому дуалізм розум / тіло все ще є живим твердженням, яке присутнє не тільки у думках людей, але і в роботах філософського характеру. І все ж таки його заперечення вже виявилось особливо яскраво у сучасній феноменології. Краса такого заперечення яскраво демонструється при зверненні та обґрунтуванні феномену тілесної раціональності. Остання дає можливість «розширити» значення раціональності як такої, що впливає на формування ідеології Постпросвітництва з рівним значенням дискурсивного та чуттєвого. Феноменологія стала вголос аналізувати роль чуттєвого у поєднанні із почуттєвим, відштовхуючись від певних тілесних практик, які здатні задавати і реалізувати метафізичні координати. Недаремно Постпросвітництво, на протигагу Просвітництву з його гімном Розуму, ставить наголос на гармонійній єдності Розуму і Чуттєвого, а Гасло *Cogito et Sentio* вже набирає обертів і може стати ідеєю сучасності.

Ключові слова: феноменологія, метафізика, етика, мораль, трансцендентне, іманентне, раціональність, тілесна раціональність, чуттєве, дискурсивне і недискурсивне, *Cogito et Sentio*.

Summary

Dolska O. O. Phenomenology about the foundations of morality, or about the “unbreakability” of metaphysics. – Article.

The role of metaphysics in modern realities manifests itself in different ways. If it addresses fundamental questions, or indicates the path of human development and acts as a kind of navigator who sets the sails at the right

time for movement in the direction of development and improvement of humanity, then its role is undoubtedly significant. Metaphysics is always rich in its traditions, among which the transcendental and immanent are given a central position. Living in information flows, we ourselves choose one or another vector of development, paying attention to these categories. Any philosophical reflection has always been based on these central categories of metaphysics, which directly and indirectly lead us to thinking about morality.

Modern society demonstrates a “departure” from traditional values, which are derived from the metaphysical tradition. This fact increasingly comes into the field of view of modern philosophy, which activates questions about morality, about the meaning and role of metaphysics, about its existence and significance in philosophy. One gets the impression that modern philosophy has moved away from metaphysical reflections, leaving humanity alone with reality, not limited by access to the transcendent. Phenomenology, its modern representatives plunge into the depth of the search for the roots of morality, relying on their categorical apparatus, emphasizing that both sensuality and feelings play a significant role in this process.

Recent works in phenomenology provide an opportunity to focus on embodied rationality and kinesthetic intelligence, on the genesis of not only the metaphysical tradition, but also on the formation of morality (it turned out that the immanent is closely connected with the transcendent). However, the consequences of these studies did not enter the public consciousness, and therefore the mind / body dualism is still a living statement, which is present not only in people's thoughts, but also in works of a philosophical nature. And yet his denial has already been particularly vivid in modern phenomenology. The beauty of such a denial is vividly demonstrated when addressing and justifying the phenomenon of embodied rationality. The latter makes it possible to “expand” the meaning of rationality as influencing the formation of Post-Enlightenment ideology with equal importance of discursive and sensual. Phenomenology began to analyze out loud the role of the sensual in combination with the sensual, starting from certain bodily practices that are able to set and realize metaphysical coordinates. It is not for nothing that the Post-Enlightenment, in contrast to the Enlightenment with its hymn to Reason, emphasizes the harmonious unity of Reason and Sensual, and the Slogan *Cogito et Sentio* is already gaining momentum and may become an idea of modernity.

Key words: phenomenology, metaphysics, ethics, morality, transcendental, immanent, rationality, embodied rationality, sensuous, discursive and non-discursive, *Cogito et Sentio*.